

CRI(2022)06
Version polonaise
Polish version

**ZALECENIE NR 5
DOTYCZĄCE
OGÓLNEJ POLITYKI ECRI
(ZREWIDOWANE)**

**W SPRAWIE ZAPOBIEGANIA I ZWALCZANIA
RASIZMU I DYSKRYMINACJI
WOBEC MUZUŁMANÓW**

PRZYJĘTE W DNIU 8 GRUDNIA 2021

Strasbourg, 1 marca 2022

Proszę zwrócić uwagę, iż niniejszy dokument stanowi tłumaczenie. W razie wątpliwości należy posługiwać się jego oryginalnymi wersjami w językach angielskim i francuskim.

SPIS TREŚCI

I.	Preambuła.....	4
II.	Tło i kontekst.....	8
III.	Zalecenia.....	20

I. Preambuła

Europejska Komisja przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji,

Uwzględniając Powszechną Deklarację Praw Człowieka;

Uwzględniając Międzynarodową Konwencję w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej;

Uwzględniając Europejską Konwencję Praw Człowieka, w szczególności Artykuł 14;

Mając na uwadze Protokół Nr 12 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, który zawiera ogólną klauzulę zakazującą dyskryminacji;

Uwzględniając Protokół dodatkowy do Konwencji o cyberprzestępczości dotyczący penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych;

Przywołując Zalecenie Nr 1 dotyczące ogólnej polityki ECRI: zwalczanie rasizmu, ksenofobii, antysemityzmu i nietolerancji; Nr 2 (zmienione) w sprawie organów ds. równości mających zwalczać rasizm i nietolerancję na poziomie krajowym; Nr 6 w sprawie walki z rozpowszechnianiem materiałów rasistowskich, ksenofobicznych i antysemickich przez Internet; Nr 7 w sprawie prawodawstwa krajowego dotyczącego zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej; Nr 8 w sprawie walki z rasizmem przy zwalczaniu terroryzmu; Nr 10 w sprawie zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej w oświacie i w procesie edukacji; Nr 11 w sprawie zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej w działalności policji; Nr 14 w sprawie zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej w zatrudnieniu; oraz Nr 15 w sprawie zwalczania mowy nienawiści;

Uwzględniając m.in. Rekomendację 1162 (1991) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy na temat wkładu cywilizacji islamu w kulturę europejską; Rezolucję 1605 (2008) w sprawie europejskich społeczności muzułmańskich w obliczu ekstremizmu; Rezolucję 1743 (2010) w sprawie islamu, islamizmu i islamofobii w Europie; Rezolucję 1887 (2012): wielokrotna dyskryminacja muzułmańskich kobiet w Europie dla równych szans;

Przywołując Białą Księgę Dialogu Międzykulturowego – Życie razem jako równi z godnością (2008) Komitetu Ministrów Rady Europy;

Uwzględniając decyzję ramową Rady Unii Europejskiej (UE) 2008/913/WSiSW w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnych; Unijny plan działania przeciwko rasizmowi na lata 2020-2025: Unia równości oraz prace Komisji Europejskiej i Agencji Praw Podstawowych UE w dziedzinie przestępstw z nienawiści oraz zwalczania nienawiści i dyskryminacji wobec muzułmanów;

Przypominając sprawozdania Specjalnego Sprawozdawcy Narodów Zjednoczonych (ONZ) do spraw współczesnych form rasizmu, dyskryminacji rasowej, ksenofobii i związanej z nimi nietolerancji, w szczególności w sprawie zwalczania dyskryminacji rasowej, ksenofobii i związanej z nimi nietolerancji w kontekście zwalczania terroryzmu z dnia 4 sierpnia 2017 r.;

Uwzględniając raport Specjalnego Sprawozdawcy ONZ do spraw wolności religii lub przekonań w sprawie przeciwdziałania islamofobii/antymuzułmańskiej nienawiści z 13 kwietnia 2021 r.;

Uwzględniając strategię i plan działania ONZ w sprawie mowy nienawiści z 2019 r.;

Przypominając wytyczne z 2011 r. wydane przez Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE/ODIHR), Radę Europy oraz Organizację Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) zatytułowane „Zajęcie się islamofobią przez edukację: wytyczne dla edukatorów dotyczące przeciwdziałania nietolerancji i dyskryminacji muzułmanów”;

Odnotowując powołanie Specjalnego Przedstawiciela Sekretarza Generalnego Rady Europy ds. antysemitów, antymuzułmańskich i innych form nietolerancji religijnej i przestępstw z nienawiści, a także specjalnych sprawozdawców/przedstawicieli i koordynatorów ds. zwalczania antymuzułmańskiego rasizmu w ONZ, OBWE i UE;

Przywołując zasady zawarte w instrumentach samoregulacyjnych partii politycznych;

Będąc przekonaną, że pokojowe współistnienie religii w społeczeństwie pluralistycznym opiera się na poszanowaniu równości i niedyskryminacji religii w państwie demokratycznym z wyraźnym rozdziałem prawa państwa i instytucji religijnych;

Przypominając, że judaizm, chrześcijaństwo i islam od wieków wzajemnie na siebie wpływały i wpływały na cywilizację europejską oraz przypominając w tym kontekście pozytywny wkład islamu w ciągły rozwój społeczeństw europejskich, których jest on integralną częścią;

Ubolewając, że islam i muzułmanie są czasami przedstawiani na podstawie wrogich stereotypów, co skutkuje postrzeganiem tej religii i jej wyznawców lub osób uważanych za jej wyznawców, jako zagrożenie;

Odrzucając wszelkie deterministyczne poglądy na islam i uznając wielką różnorodność, która jest nieodłączną cechą praktykowania tej religii;

Obserwując znaczny wzrost antymuzułmańskiej nienawiści i dyskryminacji w wielu państwach członkowskich Rady Europy i podkreślając, że wzrost ten charakteryzują również współczesne formy tego zjawiska, które stało się bliskim następstwem wydarzeń współczesnego świata, w szczególności ataków terrorystycznych z 11 września 2001 r.; późniejszych wzmożonych wysiłków w walce z terroryzmem; sytuacji na Bliskim Wschodzie i rosnącej migracji do Europy z krajów zamieszkiwanych przez większość muzułmańską;

Będąc głęboko przekonaną, że nienawiść i uprzedzenia dotyczące społeczności muzułmańskie, które mogą przejawiać się pod różnymi postaciami, nie tylko poprzez negatywne postawy, ale także, w różnym stopniu, poprzez akty dyskryminacji, mowę nienawiści i przestępstwa z nienawiści, należy aktywnie zwalczać w ramach walki z rasizmem;

Odrzucając wszelkie akty i przejawy, w których religia jest wykorzystywana do usprawiedliwiania przemocy i ekstremizmu;

Wyrażając głębokie ubolewanie z powodu rozpowszechnienia fałszywych oskarżeń dotyczących społeczności muzułmańskich, jako całości bez rozróżnienia między muzułmanami i zasłaniającymi się względami religijnymi ekstremistami;

Podkreślając odpowiedzialność państw członkowskich Rady Europy za zapewnienie, aby zapobieganie terroryzmowi i zwalczanie go nie miało negatywnego wpływu na żadną konkretną grupę etniczną, religijną lub językową;

Przypominając, że państwa członkowskie powinny sprzyjać integracji nowych członków swoich społeczeństw, jako procesowi dwukierunkowemu i zapewnić włączenie od dawna zróżnicowanych populacji, aby zapobiec rasistowskim, dyskryminacyjnym lub ksenofobicznym reakcjom niektórych segmentów społeczeństwa na klimat generowany przez walkę z terroryzmem lub ekstremizmem religijnym lub podczas rozwiązywania problemów związanych z rosnącą migracją;

Zauważając, że antymuzułmański rasizm i dyskryminacja często mają charakter przekrojowy, opierając się na kilku podstawach, takich jak religia, pochodzenie narodowe lub etniczne oraz płeć;

Odnotowując z głębokim zaniepokojeniem rosnący trend do nadużyć ze względu na płeć wobec muzułmańskich kobiet, zwłaszcza tych, które publicznie manifestują swoją wiarę;

Podkreślając, że wolność słowa w demokratycznym społeczeństwie musi umożliwiać otwartą debatę na tematy związane z religią i przekonaniami, przypominając jednocześnie, że mowa nienawiści wobec jakiegokolwiek grupy religijnej jest sprzeczna z tą wolnością;

Odnotowując, że Internet jest coraz częściej wykorzystywany, jako narzędzie do szerzenia nienawiści i uprzedzeń wobec muzułmanów, a sieci społecznościowe nie podjęły skutecznych środków, aby zapobiec niebezpiecznemu niewłaściwemu wykorzystywaniu ich platform;

Wierząc, że właściwą reakcją na te zjawiska można wypracować jedynie poprzez wspólne wysiłki wszystkich odpowiednich podmiotów w społeczeństwach europejskich, w tym przedstawicieli różnych społeczności, przywódców religijnych, naukowców, organizacji społeczeństwa obywatelskiego i innych kluczowych instytucji, w tym instytucji działających w sferze edukacji, sportu oraz kultury i polityki;

Podkreślając, że wysiłki na rzecz zwalczania nienawiści i uprzedzeń wobec muzułmanów powinny obejmować gruntowne wdrażanie przepisów prawnych przeciwko rasizmowi i dyskryminacji rasowej w odniesieniu do wszystkich sprawców i z korzyścią dla wszystkich ofiar, ze szczególnym uwzględnieniem przepisów przeciwko podżeganiu do przemocy oraz dyskryminacji na tle rasowym;

Ponadto będąc przekonaną, że wysiłki te powinny również obejmować promowanie dialogu i współpracy między różnymi segmentami społeczeństwa na poziomie lokalnym i krajowym, w tym dialogu i współpracy między różnymi członkami wspólnot kulturowych, etnicznych i religijnych, czerpiąc inspirację z podejść międzykulturowych;

Mocno podkreślając rolę edukacji w propagowaniu tolerancji i poszanowania praw człowieka, a tym samym także w walce z antymuzułmańskim rasizmem i dyskryminacją;

Podkreślając potrzebę, aby rządy proaktywnie zajęły się antymuzułmańskim rasizmem i dyskryminacją poprzez edukację, zapewniając, że systemy edukacyjne budują odporność uczniów i studentów na nienawiść i uprzedzenia wobec muzułmanów, a także skutecznie reagują na przypadki antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji w środowisku edukacyjnym;

Podkreślając, że różnorodność przekonań w społeczeństwach pluralistycznych jest atutem, a zasada społeczeństwa wielowyznaniowego i międzykulturowego idzie w parze z wolą współistnienia religii w społeczeństwie, którego są one częścią;

Podkreślając wkład wszystkich religii w umacnianie spójności społecznej oraz obowiązek państw członkowskich w zakresie poszanowania wszystkich religii na równych zasadach;

Postanowiła odnowić swoje Zalecenie nr 5 dotyczące ogólnej polityki w sprawie zwalczania nietolerancji i dyskryminacji muzułmanów zgodnie z Mapą drogową na rzecz skutecznej równości, sporządzoną z okazji jej 25. rocznicy.

II. Tło i kontekst

Komentarz ogólny

1. Mandatem ECRI i intencją niniejszego Zalecenia dotyczącego ogólnej polityki (ZOP) jest zapobieganie i przeciwdziałanie publicznym przejawom antymuzułmańskiego rasizmu. W tym kontekście należy również podkreślić, że chociaż Zalecenia dotyczące ogólnej polityki ECRI są skierowane do władz krajowych państw członkowskich Rady Europy, to zapobieganie i zwalczanie antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji powinno być rozumiane, jako odpowiedzialność wszystkich członków społeczeństwa.
2. Społeczeństwa europejskie stanowią bogaty splot kulturowy, składający się z osób pochodzących z różnych środowisk etnicznych, religijnych, historycznych i filozoficznych, którego integralną i szanowaną część stanowią muzułmanie i do którego istnienia przyczyniają się od wieków. Mimo to od 2000 r. pojawia się pilna potrzeba konceptualizacji nowych wyzwań w zakresie zapobiegania i zwalczania rasizmu i dyskryminacji muzułmanów. Potrzeba ta nasiliła się od czasu ataków terrorystycznych Al-Kaidy z 11 września 2001 r., niedawnego wzrostu napływu migrantów, w tym migrantów muzułmańskich, do Europy, a także od wzmocnienia ksenofobicznych, ultranacjonalistycznych populistycznych partii i ruchów. Tendencje te doprowadziły do znacznego wzrostu liczby antymuzułmańskich aktów zarówno brutalnych, jak i tych bez użycia przemocy, a także retoryki, która staje się coraz bardziej powszechna. Nienawiść i uprzedzenia wobec muzułmanów są często rozpowszechnione w społeczeństwie, rozprzestrzeniając się w życiu instytucjonalnym, politycznym, społecznym i gospodarczym. Ponadto, chociaż akty nienawiści wobec muzułmanów w Europie były i nadal są krytykowane przez rządy, brakuje jednoznacznej, silnej i dobrze skoordynowanej reakcji w celu zapobiegania i zwalczania jej w sposób zrównoważony na poziomie krajowym i europejskim.

A. Rozwój historyczny

3. Historia muzułmanów i islamu w Europie, jako część historii Europy, jest równie złożona, co długa.¹ Islam, judaizm i chrześcijaństwo mają te same korzenie i wyznają wspólne wartości. Ten związek jest również widoczny w historii samych państw członkowskich Rady Europy. Dla niektórych interakcja z muzułmanami i islamem trwa od wieków. Dla innych takie doświadczenia są stosunkowo nowe. W wielu państwach członkowskich społeczności muzułmańskie stanowią mniejszość, podczas gdy inne państwa członkowskie same są społeczeństwami muzułmańskiej większości. Nie zmienia to jednak faktu, że islam i społeczności muzułmańskie są konstytutywnym elementem historii Europy.
4. Od VII do XVI wieku, w szczególności w kontekście wypraw krzyżowych lub rekonkwisty, muzułmanie i islam byli ukazywani jako „inni” lub „wrogowie”. Późniejsze przedstawienia kolonialne, orientalistyczne, z których niektóre przetrwały do dziś, prezentowały muzułmanów, jako gorszych pod względem cywilizacyjnym i wzmacniały obraz homogenicznych, miejscowych „nas”. Szkodliwe i uporczywe konsekwencje kolonializmu miały również głęboki wpływ na negatywne rozumienie muzułmanów i islamu w ostatnich dziesięcioleciach. Szereg wydarzeń i problemów o zasięgu globalnym, w tym niepokoje społeczne i konflikty międzynarodowe w różnych regionach, również wpłynęły na współczesny obraz i postrzeganie muzułmanów i ogólnie islamu w Europie.

¹ Zobacz także Zalecenie 1162 (1991) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy na temat wkładu cywilizacji islamskiej w kulturę europejską.

5. Ataki Al-Kaidy w Stanach Zjednoczonych 11 września 2001 r. były opisywane, jako „moment przełomowy” w nasileniu się negatywnych stereotypów na temat muzułmanów i islamu. Niekorzystne przedstawianie muzułmanów nasiliło się jeszcze bardziej w następstwie ataków dokonywanych przez tzw. ISIS (Daesh) i inne grupy terrorystyczne w różnych regionach, w tym w Europie.² W obliczu ogromnych wyzwań związanych z reakcją na te przerażające akty i z usuwaniem ich pierwotnych przyczyn, państwa członkowskie podjęły zdecydowane działania na wielu poziomach. Szereg polityk antyterrorystycznych i związanych z nimi dyskursów wywarło jednak głęboki wpływ na powstawanie i wzmacnianie negatywnych stereotypów prowadzących do współczesnych form nastrojów antymuzułmańskich. Równolegle wzrost imigracji do Europy z ogarniętych konfliktem regionów zamieszkałych przez muzułmańską większość często prowadził do tego, że słowo „muzułmanin” nabrało pejoratywnego wydźwięku i było używane w dyskursie publicznym, jako synonim takich terminów, jak migrant, osoba ubiegająca się o azyl i uchodźca. Jednocześnie obawy wynikające z tego, co powszechnie określa się mianem islamizmu – rozumianego, jako religijnie zamaskowana forma ekstremizmu politycznego³ – również wzmocniły nastroje antymuzułmańskie.

B. Koncepcje i definicje

6. Pomimo wielkiej różnorodności pod względem pochodzenia narodowego lub etnicznego, języka i obywatelstwa, a także orientacji i praktyki religijnej, muzułmanie są dziś powszechnie i nieprecyzyjnie przedstawiani, jako jednorodna, monolityczna grupa. Konstrukcja tej zredukowanej i statycznej „muzułmańskiej” tożsamości wzrosła w ostatnich dziesięcioleciach. W większości dyskursów antymuzułmańskich w Europie, jak zauważyła ECRI w swoich raportach krajowych, stereotyp „muzułmanów” jest w dużej mierze powiązany z czterema głównymi i związanymi ze sobą cechami, a mianowicie z: obcością, zacofaniem, zagrożeniem i niezgodnością kulturową z podstawowymi wartościami europejskimi, takimi jak: prawa człowieka i demokracja. Takie stereotypy mogą się łatwo przekształcić w antymuzułmański rasizm i dyskryminację, jeśli skutkują tym, że niektóre społeczności są przedstawiane, jako tak różniące się od innych, że nie mogą razem z nimi żyć. W opinii ECRI ideologie oparte na niezgodności między grupami narodowościowymi/etnicznymi lub religijnymi stanowią podobny stopień zagrożenia dla spójności społecznej, jak te oparte na wyższości „rasowej”.⁴
7. Nienawiść i dyskryminacja wobec muzułmanów powinny być również postrzegane przez pryzmat tego, co określa się mianem „rasizacji”.⁵ Prace monitoringowe ECRI wykazały, że nastroje antymuzułmańskie opierają jednocześnie na różnych wskaźnikach różnic stosowanych do zdefiniowania „inności”, w tym na religii i pochodzeniu etnicznym lub narodowym. Kiedy muzułmańskość – rzeczywista lub postrzegana – staje się wyznacznikiem tożsamości, muzułmanie mogą być również „rasizowani” na podstawie swojego wyglądu fizycznego, cech religijnych lub kulturowych, niezależnie od tego, czy sami identyfikują się, jako muzułmanie, czy nie. Co więcej, istnieją różnice w sposobie

² Zobacz także Rezolucję Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 2090 (2016): Zwalczanie międzynarodowego terroryzmu przy jednoczesnej ochronie standardów i wartości Rady Europy, w szczególności § 7 i 8.

³ Zobacz Rezolucję Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 1743 (2010) w sprawie islamu, islamizmu i islamofobii w Europie, § 20. W niniejszym ZOP termin „islamista” jest używany dla aktywistów islamizmu: nie wszyscy muzułmanie są islamistami (tylko mniejszość). ECRI mocno podkreśla, że nie powinno to być źle rozumiane lub błędnie interpretowane, jako usprawiedliwienie uprzedzeń, dyskryminacji lub nienawiści wobec muzułmanów.

⁴ Raport roczny ECRI (2010): §12.

⁵ Zobacz Opinię ECRI w sprawie pojęcia „rasizacja” (2021), w szczególności § 5.

rasizacji muzułmańskich mężczyzn i kobiet. Podczas gdy zarówno muzułmańscy mężczyźni, jak i kobiety mogą być przedstawiani, jako kojarzeni z przemocą, to jedynie muzułmańskie kobiety są często ukazywane jako uciskane, bierne i pozbawione inteligencji i sprawczości.

8. Odnosząc się do Zalecenia Nr 7 dotyczącego ogólnej polityki ECRI w sprawie prawodawstwa krajowego dotyczącego zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej oraz opierając się na swojej definicji rasizmu, jako „przekonania, że podstawy takie, jak „rasa”⁶, kolor skóry, język, religia, obywatelstwo albo pochodzenie narodowe lub etniczne usprawiedliwiają pogardę dla osoby albo grupy osób, bądź poczucie wyższości osoby albo grupy osób”⁷, ECRI uważa, że zjawiska nienawiści i dyskryminacji wobec muzułmanów lub osób postrzeganych, jako muzułmanie kwalifikują się, jako rasizm. Ponadto twierdzi, że taka kwalifikacja jest ważnym krokiem do pełnego zrozumienia i uznania tego zjawiska za szczególną formę rasizmu zgodnie z jego definicją.⁸
9. W tym kontekście, chociaż termin islamofobia jest obecnie ugruntowany w leksykonie politycznym i zyskał na znaczeniu w polityce publicznej, jest on regularnie kwestionowany, zwłaszcza w odniesieniu do potencjalnych niezamierzonych konsekwencji jego użycia oraz zarzutów dotyczących jego możliwego politycznego i ideologicznego wykorzystania, co mogłoby prowadzić do odstraszenia od rozsądnej krytyki islamu, a tym samym zagrozić prawu do wolności wypowiedzi. Często stosuje się również takie pojęcia, jak „antymuzułmańska nienawiść” i „antymuzułmańskie uprzedzenia”. ECRI zauważa również, że pomimo obszernej literatury i długich dyskusji na temat używania tych terminów, brakuje ogólnie przyjętej terminologii i definicji tych zjawisk. Dla celów niniejszego Zalecenia ECRI, z powodów wskazanych wcześniej, będzie odnosić się do tych zjawisk, jako do antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji, używając jednocześnie pojęć „antymuzułmańska nienawiść” i „antymuzułmańskie uprzedzenia” w celu scharakteryzowania złożonej i różnorodnej mowy nienawiści i przemocy, a także wszelkich aktów dyskryminacji skierowanych przeciwko muzułmanom lub osobom postrzeganym, jako muzułmanie.
10. ECRI zauważa, że jak każda dynamika wykluczenia, antymuzułmański rasizm jest silnie zależny od kontekstu i może zmieniać się w czasie i przestrzeni. Jako taki, nie istnieje jeden rasizm, ale różne rasizmy kontekstowe, które mogą przejawiać się – pośrednio lub bezpośrednio – nie tylko w indywidualnych postawach i działaniach, ale także strukturalnie w inicjatywach politycznych lub w rozwiązaniach instytucjonalnych. Przejawy te obejmują uprzedzenia, stygmatyzację, dyskryminację (w tym profilowanie), mowę nienawiści i przestępstwa z nienawiści, wykluczenie w kluczowych obszarach życia, takich jak edukacja, zatrudnienie i mieszkalnictwo.
11. Tolerancja jest główną zasadą leżącą u podstaw wolności wyznania i umożliwiającą utrzymanie spójnego porządku publicznego. Odnosi się do szacunku, akceptacji i uznania bogactwa różnorodności kultur na świecie, naszych form wyrazu i sposobów

⁶ Ponieważ wszyscy ludzie należą do tego samego gatunku, ECRI odrzuca teorie oparte na istnieniu różnych « ras ». Jednakże, w niniejszym Zaleceniu ECRI używa tego pojęcia w celu zapewnienia, że te osoby, które są ogólnie i błędnie postrzegane, jako należące do « innej rasy » nie są wyłączone spod ochrony prawnej. Zobacz Zalecenie nr 7 dotyczące ogólnej polityki ECRI w sprawie prawodawstwa krajowego dotyczącego zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej.

⁷ Zalecenie nr 7 dotyczące ogólnej polityki ECRI w sprawie prawodawstwa krajowego dotyczącego zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej, 1.a.

⁸ Zobacz np. Unijny plan działania przeciwko rasizmowi na lata 2020-2025.

na bycie człowiekiem.⁹ Z drugiej strony wolność wyznania ma wiele wymiarów i krzyżuje się z innymi prawami człowieka, w tym z prawem do ochrony przed dyskryminacją. Formy nietolerancji doświadczane przez muzułmanów lub osoby postrzegane, jako muzułmanie, są czasami wyłącznie formami nietolerancji religijnej wobec wyznawców islamu. Podczas gdy uprzedzenia wobec zesencjalizowanej wersji islamu i muzułmanów odgrywają dużą rolę w antymuzułmańskim rasizmie, to nietolerancja religijna, gdzie to religia jest przede wszystkim postrzegana, jako problem, jest często wyrażana w poglądach na islam, jako na religię, która jest z natury przeciwna podstawowym prawom człowieka, w tym prawu do wolności wypowiedzi i równości płci.

12. ECRI zauważa, że antymuzułmański rasizm nie zawsze daje się zredukować do wrogości wobec samej „religii” i jest on ściśle powiązany z innymi formami wykluczenia, które mogą nakładać się na antyimigranckie nastroje, ksenofobię, uprzedzenia płciowe lub klasowe. Innymi słowy, antymuzułmański rasizm jest wielowarstwowy i przekrojowy. W wielu przypadkach uchodźcy, osoby ubiegające się o azyl i migranci (z krajów o większości muzułmańskiej) są postrzegani, jako „muzułmanie”, ponieważ ci ostatni są często definiowani nie tylko pod względem przynależności religijnej, ale także pod względem ich przypuszczalnego pochodzenia etnicznego lub narodowego. Co więcej, europejscy muzułmanie są czasami postrzegani, jako migranci na podstawie ich tożsamości religijnej, która jest uważana za „obcą”. Z drugiej strony muzułmańskie kobiety noszące widoczne symbole religijne lub czarnoskórzy muzułmanie są bardziej narażeni na dyskryminację, mowę nienawiści i przemoc ze względu na połączone czynniki, takie jak płeć, religia i/lub kolor skóry – lub na podstawie któregośkolwiek z tych czynników (np. seksizm¹⁰ i rasizm wobec osób czarnoskórych).
13. Za intersekcyjność uznaje się sposób, w jaki „wiele elementów tożsamości” oddziałuje¹¹ na doświadczenie wykluczenia i wrogości. Z tego powodu duże znaczenie ma uchwycenie konsekwencji interakcji pomiędzy dwiema lub więcej połączonymi formami dyskryminacji lub systemami podporządkowania i zajęcie się sposobem, w jaki przyczyniają się one do stworzenia warstw nierówności.¹² Dlatego ECRI uważa tę koncepcję za niezbędną do zrozumienia zjawiska antymuzułmańskiego rasizmu w całej jego złożoności.

C. Współczesne formy antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji

14. Antymuzułmański rasizm działa na trzech głównych osiach: oczerniające stereotypy i nienawiść, w tym przemoc motywowana nienawiścią; cykle marginalizacji; oraz negacja, a nawet zacieranie się kultury i religii. Zjawisko to przejawia się nie tylko w przypadkach wrogości interpersonalnej lub dyskryminacji, ale może również mieć charakter strukturalny.¹³

⁹ Artykuł 1 Deklaracji UNESCO w sprawie Zasad Tolerancji (1995). W tym samym artykule stwierdza się również, że tolerancja „to nie tylko moralny obowiązek, ale także prawny i polityczny warunek”.

¹⁰ W związku z tym zobacz, Zalecenie CM/Rec(2019)1 Komitetu Ministrów Rady Europy do państw członkowskich w sprawie zapobiegania i zwalczania seksizmu.

¹¹ UE – Rada Europy, Agencja Praw Podstawowych - ETPCz, Podręcznik dotyczący europejskiego prawa antydyskryminacyjnego (2018), str. 59.

¹² Sprawozdanie z posiedzenia Grupy Ekspertów do spraw płci i dyskryminacji rasowej, Biuro Wysokiego Komisarza Praw Człowieka (OHCHR) oraz Fundusz Narodów Zjednoczonych na rzecz Kobiet (UNIFEM), Wydział ONZ do spraw Awansu Kobiet (DAW) (2000).

¹³ Dyskryminacja strukturalna jest wpleciona w sposób funkcjonowania naszych społeczeństw i działa poprzez normy, rutyny, wzorce postaw i zachowań, które stwarzają przeszkody w osiąganiu równych szans i skutecznej równości. W kontekście niniejszego Zalecenia można ją zdefiniować, jako „wzorzec dyskryminujących postaw i zachowań w strukturach społecznych, które świadomie lub nieświadomie stanowią przeszkody dla muzułmanów”.

- *Stygmatyzacja*

15. Proces „inności” często zaczyna się od szerokich uogólnień. Ze względu na rutynowe przedstawianie islamu, jako zewnętrznego „zagrożenia” dla wyrażnie europejskich norm i wartości, muzułmanie są coraz częściej kozłami ofiarnymi i są stygmatyzowani. Ten rosnący trend został dodatkowo pogłębiony przez obawy przed islamizmem,¹⁴ a także przez wzrost ekstremistycznych i brutalnych islamistycznych¹⁵ ruchów¹⁶ oraz ataki terrorystyczne rzekomo popełniane w imię islamu, które często są wykorzystywane do przedstawiania muzułmanów w ogóle, jako niechętnych i niezdolnych do integracji z europejskimi społeczeństwami, a zatem, jako zagrożenie dla bezpieczeństwa.¹⁷
16. Przedstawianie muzułmanów i ich przekonań, jako niebędących częścią społeczeństwa i jako zagrożenia służy utrwalaniu antymuzułmańskiego rasizmu. W opinii ECRI taka retoryka jest często tylko pierwszym krokiem w kierunku dyskryminacji i wykluczenia muzułmanów, co stoi w ostrej sprzeczności z uniwersalnością praw człowieka¹⁸ i skutkuje niebezpieczną „normalizacją” antymuzułmańskich uprzedzeń.¹⁹ Dlatego też kreślenie niedokładnych paraleli między terrorystami, ekstremistami religijnymi i politycznymi a całą populacją muzułmańską prowadzi do toksycznego klimatu, który prawdopodobnie wywoła poczucie odrzucenia, wrogości i wyobcowania społeczności muzułmańskich i ignorowania ich na co dzień.
17. Rosnące postrzeganie muzułmanów, przynajmniej w niektórych segmentach społeczeństw europejskich, jako należących do „podejrzanej społeczności”, czyli społeczności podejrzanej o udział w aktach przemocy tylko dlatego, że są muzułmanami²⁰ i wyłącznie na podstawie głęboko zakorzenionych uprzedzeń wobec nich, przyczyniło się do występowania różnych przejawów antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji. Wielu muzułmanów lub osób postrzeganych, jako muzułmanie (w tym osoby pochodzenia arabskiego lub południowoazjatyckiego, które nie są muzułmanami), w całej Europie skarży się na praktyki organów ścigania²¹ prowadzące do profilowania rasowego²² oraz na nieuzasadnione poddawanie środkom²³ i operacjom

¹⁴ Zobacz ustęp 5.

¹⁵ *ibid.*

¹⁶ Na przykład, ugrupowania terrorystyczne, jak Al-Kaida, ISIS (Daesh) i podobne.

¹⁷ Raport roczny ECRI (2014): §14.

¹⁸ Raport roczny ECRI (2019): §13.

¹⁹ Raport roczny ECRI (2018): §14.

²⁰ Wskaźniki ryzyka polityki bezpieczeństwa dotyczące tego, czy muzułmanin zostanie uznany za stanowiącego zagrożenie, mogą obejmować: modlitwę pięć razy dziennie, zapuszczenie brody, darowizny na cele charytatywne, udanie się na hadżdż lub umrę.

²¹ Na potrzeby niniejszego Zalecenia pojęcie organy ścigania lub inne organy może obejmować wewnętrzne służby bezpieczeństwa.

²² Zobacz Zalecenie Nr 11 dotyczące ogólnej polityki ECRI zwalczanie rasizmu i dyskryminacji rasowej w działalności policji, w którym „profilowanie” jest zdefiniowane w następujący sposób: „wykorzystanie przez policję w prowadzonych czynnościach kontrolujących, obserwacyjnych, czy dochodzeniowych, bez obiektywnego i rozsądnego uzasadnienia, takich względów jak rasa, kolor skóry, język, religia, obywatelstwo lub pochodzenie narodowe lub etniczne”.

²³ W kontekście „podejścia całego społeczeństwa” do walki z terroryzmem, społeczności muzułmańskie mogą znaleźć się pod kontrolą szeregu podmiotów społecznych, którym powierzono obowiązki w zakresie wykrywania „znaków radykalizacji”, w tym nauczycieli, pracowników socjalnych, personelu medycznego i innych pracowników służby zdrowia, sąsiadów i członków rodzin, przywódców społeczności i członków grup wyznaniowych (Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. promowania oraz ochrony praw człowieka i podstawowych wolności podczas zwalczania terroryzmu (2020), A/HRC/43 /46; §32).

antyterrorystycznym lub kontrolom granicznym.²⁴ Jak wykazało wiele raportów krajowych ECRI, ustawodawstwo antyterrorystyczne ma szczególnie negatywny wpływ na młodych muzułmanów lub tych, których uważa się za muzułmanów, którzy są regularnie zatrzymywani i przeszukiwani, nawet przy braku uzasadnionego podejrzenia o bezprawne zachowanie²⁵ z ich strony. Podobnie muzułmańskie kobiety noszące widoczne symbole religijne, takie jak chusty na głowie, a także muzułmańscy mężczyźni z brodami i/lub w tradycyjnych ubraniach, są czasami przedstawiani, jako kojarzeni z terroryzmem. Przykłady te podkreślają również możliwe założenia dotyczące płci w opracowywaniu strategii antyterrorystycznych.

18. ECRI uznaje, że państwa członkowskie Rady Europy mają do odegrania kluczową rolę w ochronie swojej ludności przed terroryzmem. Podkreśla jednak, że zapobieganie i zwalczanie terroryzmu nie powinno stać się pretekstem do rozkwitu rasizmu, dyskryminacji rasowej i nietolerancji.²⁶ Często władze państwowe nie oceniają ryzyka dyskryminacji przy planowaniu i wdrażaniu środków antyterrorystycznych, a także wpływu, jaki środki te mogą mieć w praktyce na różne grupy i relacje w społeczeństwie. Niepokojące jest to, że w wielu krajach takie środki mogą być skierowane do określonych grup mniejszościowych, w tym do muzułmanów i dotyczyć je w sposób nieproporcjonalny.²⁷ W opinii ECRI sytuacja ta nie tylko naraża muzułmanów na większe ryzyko łamania ich praw, ale także przyczynia się do powstania atmosfery podejrzeń wokół nich lub osób zidentyfikowanych, jako muzułmanie i jest sprzeczna z wysiłkami podejmowanymi na rzecz budowania społeczeństw włączających.
19. Członkowie społeczności muzułmańskich wielokrotnie zgłaszali ECRI, że uważają za frustrujące, zastraszające i obraźliwe to, że muszą systematycznie i publicznie prezentować antyterrorystyczne stanowisko i zaangażowanie na rzecz wolności wypowiedzi lub innych praw człowieka ze względu na swoje muzułmańskie pochodzenie, aby zostać uznanymi za akceptowanych obywateli.
20. W swojej pracy monitoringowej ECRI zauważyła, że retoryka antymuzułmańska nie ogranicza się już do marginesów społeczeństwa i jest teraz przyjmowana przez polityków głównego nurtu, wzmocniona rosnącym ksenofobicznym populistycznym dyskursem.²⁸ Ultranacjonalistyczne ruchy populistyczne twierdzące, że protestują przeciwko rzekomej islamizacji krajów europejskich, często mieszają różne aspekty antymuzułmańskiego rasizmu z ogólnym dyskursem ksenofobicznym dla korzyści politycznych.²⁹ W związku z tym, szczególnie w kontekście migracji do Europy od 2015 r., niektórzy politycy rozpoczęli dyskursy antyimigracyjne, aby wznieść uprzedzenia i nienawiść do muzułmanów w ogólności. Zwłaszcza w ramach kampanii wyborczych politycy ci rozpętali nienawiść do muzułmanów, wykorzystując obawy wywołane przez większy ruch migrantów.³⁰ Spowodowało to powszechną nieufność wobec

²⁴ Raport roczny ECRI (2015): §22; Zobacz też UE, FRA (2017), Drugie badanie Unii Europejskiej na temat mniejszości i dyskryminacji: Muzułmanie – wybrane wyniki.

²⁵ Zalecenie Nr 11 dotyczące ogólnej polityki ECRI zwalczanie rasizmu i dyskryminacji rasowej w działalności policji, Memorandum wyjaśniające; § 44; ONZ, CERD Zalecenie Ogólne Nr 36 w sprawie zapobiegania i zwalczania profilowania rasowego przez organy ścigania, CERD/C/GC/36 (2020).

²⁶ Zalecenie Nr 8 dotyczące ogólnej polityki ECRI w sprawie walki z rasizmem przy zwalczaniu terroryzmu, Preambuła.

²⁷ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. współczesnych form rasizmu, dyskryminacji rasowej, ksenofobii i związanej z nimi nietolerancji (2017), A/72/287: §7; Zobacz też UE, FRA (2021), Dyrektywa (EU) 2017/541 w sprawie zwalczania terroryzmu: Wpływ na podstawowe prawa i wolności.

²⁸ Raport roczny ECRI (2016): §18.

²⁹ Raport roczny ECRI (2014): §15.

³⁰ Raport roczny ECRI (2017): §14.

muzułmanów, w tym tych, którzy urodzili się lub żyli już od dłuższego czasu w Europie, a także rozwinęło i umotywoowało nietolerancyjne postawy wśród niektórych osób niebędących muzułmanami.

21. Oprócz dyskursu politycznego, w coraz większej liczbie krajów w prasie i w innych mediach nasila się mowa nienawiści skierowana przeciwko muzułmanom lub osobom postrzeganym, jako muzułmanie. Niektóre media przedstawiają muzułmanów, jako zagrożenie lub problem w ogólnych tematach, w tym poprzez ciągłe kolokacje słów muzułmanie/islam z terminami takimi, jak terroryzm lub ekstremizm, przez sensacyjne praktyki sprawozdawcze, które pozycjonują muzułmanów, jako obcych „innych” i zagrożenie dla m.in. wartości europejskich. Takie użycie stereotypowych wyobrażeń jest sprzeczne z zasadami etycznego dziennikarstwa. By temu przeciwdziałać, nie naruszając niezależności redakcyjnej mediów, należy dążyć do jak najszerzego rozpowszechniania alternatywnych narracji o osobach stygmatyzowanych, przedstawiając je w pozytywnym świetle w oparciu o właściwe uzasadnienie i informacje, które w przekonujący sposób podważają ich niekorzystny wizerunek³¹. Media odgrywają w tym decydującą rolę. W związku z tym ECRI wielokrotnie podkreślała znaczenie ustanowienia prawdziwego dialogu ze społecznościami muzułmańskimi i podjęcia środków w celu debaty na temat wizerunku islamu i społeczności muzułmańskich przekazywanych opinii publicznej, a także promowania włączenia różnych przedstawicieli zawodów medialnych do kwestionowania tej narracji od środka.³²
22. Co więcej, w ostatnich latach nasiliła się w Internecie mowa nienawiści skierowana w szczególności do muzułmanów i nadal jest ona bardzo powszechna.³³ Zwłaszcza na platformach mediów społecznościowych mnożą się podlegające narracje antymuzułmańskie, które obejmują demonizację społeczności muzułmańskich, teorie spiskowe odnoszące się do muzułmanów, jako „najeźdźców” Europy, dyskursy związane z pandemią Covid-19 oraz podżeganie do przemocy wobec muzułmanów. Osoby, które można zidentyfikować w sieci, jako muzułmanów, mogą również stwierdzić, że ich muzułmańska tożsamość jest atakowana w przestrzeni wirtualnej i poddawana obraźliwym i groźnym zachowaniom, nawet w kontekście spraw, które nie mają nic wspólnego z ich wiarą lub społecznością, co u niektórych wywołuje efekt mrożący, jeśli chodzi o uczestnictwo w życiu w sieci. ECRI zauważyła, że gwałtowny wzrost mowy nienawiści w Internecie jest w większości wywołany przez wydarzenia, takie, jak ataki terrorystyczne lub przez oświadczenia powodujące napięcie z powodu braku rozróżnienia między krytyką religii a obrażaniem wyznawców tej religii.
23. ECRI uważa, że działania przeciwko używaniu mowy nienawiści powinny służyć ochronie jednostek i grup osób, a nie poszczególnych ideologii lub religii oraz że ograniczenia dotyczące mowy nienawiści nie powinny być nadużywane, między innymi do tłumienia krytyki przekonań religijnych.³⁴ Pod tym względem, chociaż antymuzułmańska retoryka powinna być zawsze potępiana, należy ją odróżnić od krytyki islamu. Rozróżnienie między tymi dwoma zjawiskami jest niezbędne, gdyż

³¹ Zobacz również Zalecenie Nr 15 dotyczące ogólnej polityki ECRI w sprawie zwalczania mowy nienawiści; Memorandum wyjaśniające; § 96.

³² Raport roczny ECRI (2017): §15.

³³ Zobacz na przykład wyniki badania z 2021 r. przeprowadzonego przez Specjalnego Przedstawiciela Sekretarza Generalnego Rady Europy ds. antysemickich, antymuzułmańskich i innych form nietolerancji religijnej i przestępstw z nienawiści.

³⁴ Zalecenie Nr 15 dotyczące ogólnej polityki ECRI w sprawie zwalczania mowy nienawiści; Preambuła. Zobacz także rezolucję ZPRE 1510 (2006) w sprawie wolności wypowiedzi i poszanowania przekonań religijnych; Zalecenie ZPRE 1805(2007) w sprawie bluźnierstwa, obelg religijnych i wypowiedzi szerzących nienawiść do ludzi w oparciu o ich religię.

wyeliminowanie przestrzeni dla krytyki islamu zaszkodziłoby demokratycznej debacie i zdławiłoby swobodę wypowiedzi.³⁵

- *Dyskryminacja*

24. Raporty ECRI wykazały, że antymuzułmański rasizm może się również ujawniać w szeroko rozpowszechnionej dyskryminacji w różnych dziedzinach życia i w relacjach z władzami. Przykładowo, w ogółośeuropejskim badaniu około czterech na dziesięciu muzułmanów (39%) zgłosiło doświadczenia dyskryminacji, podczas gdy jeden na pięciu wskazał, że główną motywacją była religia.³⁶ Na przykład osoby, których imiona, czy nazwiska sugerują, że mogą być muzułmanami, zgłaszały powszechne trudności w procesach rekrutacyjnych, w tym odmawianie im pracy z powodu tego, że zostali zidentyfikowani, jako muzułmanie. Brak lub ograniczone perspektywy zatrudnienia mogą nie tylko skutkować wykluczeniem ekonomicznym, ale mogą również sprawić, że muzułmanie, w szczególności młodzi muzułmanie, staną się bardziej bezbronni, potencjalnie izolując ich od społeczeństwa. Na poziomie społeczności w ostatnich dziesięcioleciach przyjęto środki prawne na szczeblu krajowym i niższym, które obejmują ograniczenia dotyczące noszenia strojów religijnych, budowy meczetów, minaretów i produkcji żywności halal oraz dostępu do obywatelstwa, niektóre z nich zostały uznane za dyskryminujące.
25. ECRI wielokrotnie zaobserwowała, że kobiety noszące widoczne symbole religijne, takie jak chusty, są szczególnie narażone na dyskryminację i nękanie w pracy ze względu na płeć i religię.³⁷ Rzeczywiście, muzułmańskie kobiety noszące widoczne symbole religijne stały się przedmiotem intensywnych kontrowersji w społeczeństwach europejskich. Rosnąca liczba środków legislacyjnych regulujących noszenie takich symboli dodatkowo podsyła tę debatę. Chociaż takie przepisy mają zastosowanie do wszystkich symboli religijnych, to zarzuca się, że muzułmańskie kobiety w nieproporcjonalnym stopniu ponoszą ich konsekwencje. Poza tym, publiczna dyskusja na temat tych inicjatyw ma jeszcze bardziej szkodliwe skutki dla muzułmańskich kobiet niż same przepisy. Kobiety te są przedstawiane, jako uciskane, uległe i zależne, co utrwala stereotypy i powoduje, że nie poświęca się wystarczającej uwagi dla ich samorozumienia i sprawczości.
26. Głównym problemem dla muzułmańskich kobiet jest wpływ wyboru noszenia stroju religijnego na życie, ponieważ wybór ten często skutkuje nadmiernymi ograniczeniami w wielu dziedzinach, w szczególności w dostępie do edukacji, zatrudnienia oraz towarów i usług. Te przeszkody głęboko wpływają na życie muzułmańskich kobiet i uniemożliwiają im pełne wykorzystanie ich potencjału, co jest fundamentalną stratą nie tylko na poziomie osobistym, ale także społecznym. W opinii ECRI stygmatyzacja i wykluczenie

³⁵ ECRI zauważa, że krytyka jakiegokolwiek religii, w tym islamu, i jej przywódców lub praktyk nie jest aktem dyskryminacji wobec jej wyznawców, ale częścią wolności wypowiedzi, która jest podstawowym prawem człowieka zagwarantowanym na mocy Artykułu 10 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Jednak odpowiedzialne korzystanie z prawa do wolności wypowiedzi nie powinno przekraczać granic dopuszczalnej krytyki, ustanowionych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka. Orzecznictwo Trybunału potwierdziło ponadto, że prawo do wolności wypowiedzi nie chroni podlegania do przemocy i dyskryminacji, negatywnych stereotypów lub bezpośrednich zniewag wobec określonej grupy, takiej jak muzułmanie. Zobacz *Norwood przeciwko Wielkiej Brytanii* (nr 23131/03), decyzja z dnia 16 listopada 2004 r.; *Soulas i inni przeciwko Francji* (nr 15948/03), decyzja z dnia 10 lipca 2008 r.; *Féret przeciwko Belgii* (skarga nr 15615/07), wyrok z dnia 16 lipca 2009 r.; *Le Pen przeciwko Francji* (nr 18788/09), decyzja z dnia 7 maja 2010 r. ECRI zauważa ponadto, że Trybunał wielokrotnie stwierdzał, iż w kontekście religii państwa członkowskie mają obowiązek tłumienia pewnych form zachowania lub wypowiedzi, które byłyby dla innych obraźliwe i bluźniercze. Zobacz na przykład, *E.S. przeciwko Austrii* (nr 38450/12, wyrok z dnia 25 października 2018 r.), § 21, 43.

³⁶ UE, FRA (2017), *op.cit.*

³⁷ Zobacz Zalecenie Nr 14 dotyczące ogólnej polityki ECRI w sprawie zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej w zatrudnieniu; Memorandum wyjaśniające.

muzułmańskich kobiet może podsycać poczucie izolacji w większej społeczności, pogłębiać podziały między ludźmi i utrudniać tworzenie społeczeństwa włączającego.

27. ECRI zauważa również, że szczególnie ogólne zakazy pełnego zasłaniania twarzy (poprzez burkę lub nidżab) i inne powiązane sprawy wnoszone do sądów międzynarodowych, jak Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPCz)³⁸, Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej³⁹ oraz Komitet Praw Człowieka ONZ⁴⁰, wydają się powodować dalsze kontrowersje. Chociaż orzecznictwo pokazuje rozbieżne poglądy na temat ograniczeń dotyczących ubioru religijnego, to uzasadnieniem dla tych ograniczeń jest ochrona godności kobiet oraz równouprawnienia kobiet i mężczyzn, zapewnienie bezpieczeństwa publicznego, zachowanie interakcji społecznych i zagwarantowanie warunków „wspólnego życia”.
28. ECRI uznaje znaczną swobodę państw w sprawach dotyczących uzewnętrzniania religii i ograniczeń, które mogą być na nią nałożone, co potwierdza ETPCz, a ponadto przypomina, że wszelkie prawo, które wprowadza zakaz, musi przestrzegać zasad legalności, proporcjonalności i neutralności, dążyć do zgodnego z prawem celu i być wolne od wszelkich form dyskryminacji. W związku z tym ECRI podkreśla znaczenie równego traktowania wszystkich grup religijnych i uważa, że takie prawo może mieć negatywny wpływ na włączenie danej społeczności oraz skutkować pośrednią i przekrojową dyskryminacją, a także znacznym ryzykiem utrudniania muzułmańskim kobietom i dziewczętom upodmiotowienia i samorealizacji przy ich jednoczesnej marginalizacji.
29. W różnych kontekstach krajowych i pomimo praw chroniących wolność zrzeszania się, działacze muzułmańskiego społeczeństwa obywatelskiego podlegają ograniczeniom rządowym, w tym nakazom zamknięcia. Zgodnie z powyższą koncepcją podejrzanych społeczności może się to zdarzyć w przypadku braku solidnych dowodów uzasadniających takie środki. Skutki takich zamknięć – lub groźby zamknięcia – niosą ze sobą ryzyko nadmiernego ograniczenia wolności zrzeszania się społeczności muzułmańskich i ich zdolności do angażowania się w aktywność obywatelską. Państwa wkroczyły również w możliwość muzułmanów do praktykowania swojej wiary bez dyskryminacji, na przykład uniemożliwiając budowę meczetów.⁴¹
30. W tym kontekście ECRI uważa, że państwa członkowskie powinny dążyć do bardziej integrujących celów pluralizmu, tolerancji i otwartości oraz poszukiwać środków, które podkreślałyby różnorodność społeczeństw, których integralną część stanowią muzułmanie. W opinii ECRI, w stosownych przypadkach, rozsądne dostosowanie do

³⁸ Orzecznictwo dotyczące zasłaniania twarzy – zobacz S.A.S. przeciwko Francji (nr 43835/11), wyrok z dnia 1 lipca 2014 r.; Belcacemi i Oussar przeciwko Belgii (nr 37798/13), wyrok z dnia 11 lipca 2017 r.; Dakir przeciwko Belgii (nr 4619/12), wyrok z dnia 11 lipca 2017 r. Orzecznictwo obejmuje również m.in. sprawy nauczycieli szkół podstawowych i wykładowców akademickich, studentów, uczniów, pracowników szpitali. Zobacz – między innymi – Dahlab przeciwko Szwajcarii (nr 42393/98), decyzja o dopuszczalności, 15 lutego 2001; Leyla Şahin przeciwko Turcji [GC], (nr 44774/98), wyrok z dnia 10 listopada 2005 r.; Köse i inni przeciwko Turcji (nr 26625/02), decyzja z dnia 24 stycznia 2006 r.; Dogru przeciwko Francji (nr 27058/05) i Kervanci przeciwko Francji (nr 31645/04), wyroki z dnia 4 grudnia 2008 r.; Ebrahimian przeciwko Francji (nr 64846/11), wyrok z dnia 26 listopada 2015 r.; Osmanoğlu i Kocabaş przeciwko Szwajcarii (nr 29086/12), wyrok z dnia 10 stycznia 2017 r.

³⁹ Sprawy C-157/15, Samira Achbita, Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding przeciwko G4S Secure Solutions NV i 188/15 Bougnaoui i Association de défense des droits de l'homme (ADDH) przeciwko Micropole Univers, Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE), 14 marca 2017 r.; Sprawy C-804/18 i C-341/19, IX przeciwko WABE eV i MJ przeciwko MH Müller Handels GmbH, TSUE, 15 lipca 2021 r..

⁴⁰ Yaker przeciwko Francji (skarga nr 2747/2016), 17 lipca 2018 r.; Hebbadj przeciwko Francji (skarga nr 2807/2016), 17 lipca 2018 r.

⁴¹ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. wolności religii lub przekonań (2021), A/HRC/46/30, §27.

wymogów religijnych⁴² może również zapewnić, że muzułmanie będą korzystać z prawa do wolności wyznania bez dyskryminacji co będzie mieć pozytywny wpływ na integrację i spójność społeczną.

31. W opinii ECRI, uprzedzenia wobec muzułmanów utrzymują pewne osoby z powodu ich niewystarczającej znajomości religii i kultury muzułmańskiej lub są one oparte na antymuzułmańskich stereotypach lub w rzeczywistości na jednym i drugim. Często jest to ograniczona i stronnicza wiedza o islamie oraz brak świadomego postrzegania muzułmanów. Biorąc pod uwagę ważną rolę edukacji i jej socjalizacyjną funkcję, nauczanie o antymuzułmańskim rasizmie i dyskryminacji należy włączyć do programów szkolnych w ramach szerszych zajęć na temat obywatelstwa, praw człowieka, tolerancji i walki z rasizmem. ECRI podkreśla, że zwalczanie oczerniania i negatywnych stereotypów religijnych wobec ludzi poprzez edukację jest najlepszym sposobem radzenia sobie ze stereotypami antymuzułmańskimi i może stawić im czoła w równy i wyważony sposób.⁴³ Takie włączające środki edukacyjne mogą również budować odporność młodych ludzi na brutalne ekstremistyczne treści i sprzyjać pozytywnemu poczuciu tożsamości i przynależności.
32. Równie ważna dla zbliżenia społeczności i jednostek oraz dla zapewnienia równej godności i wzajemnego szacunku⁴⁴ jest stymulacja dialogu międzykulturowego. W tym kontekście ECRI uważa, że lokalne reakcje polityczne na zwalczanie antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji są szczególnie ważne. Podejście to pozytywnie angażuje społeczności muzułmańskie oraz te o innych przekonaniach w celu budowania zaufania, spójności i pozytywnych interakcji międzykulturowych, przyjmując różnorodność, jako atut, a nie jako zagrożenie.

- *Przemoc motywowana nienawiścią*

33. Raporty z monitoringów ECRI wykazały powszechność motywowanej nienawiścią przemocy wobec muzułmanów. Ataki antymuzułmańskie obejmują bezczeszczenie muzułmańskich cmentarzy, budynków religijnych i meczetów, nadużycia, groźby, ataki fizyczne, w tym publiczne, wobec muzułmanów lub mężczyzn uważanych za muzułmanów, a także morderstwa i śmiertelne ataki terrorystyczne. Dane z wielu krajów europejskich sugerują, że kobiety muzułmańskie często padają ofiarami przemocy, która nierzadko wiąże się ze zdejmowaniem zasłon i chust z twarzy lub opluwaniem. ECRI zawsze wzywa do zdecydowanych działań w celu zapobiegania i karania takich ataków, ponieważ publiczne upokorzenia tego rodzaju podważają ludzką godność, wywołują strach i izolację, a także utrudniają integrację i włączenie.⁴⁵ Jak zauważono powyżej, muzułmanie, zarówno kobiety jak i mężczyźni padali ofiarami antymuzułmańskiej mowy nienawiści w Internecie i poza nim, nadużyć i wrogości, a dowody sugerują, że liczba incydentów antymuzułmańskiej wrogości prawdopodobnie wzrośnie w następstwie ataków terrorystycznych przeprowadzanych przez tych, którzy twierdzą, że robią to w imię islamu.

⁴² W tym kontekście zobacz Rezolucję Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 1928 (2013) w sprawie ochrony praw człowieka w odniesieniu do religii i przekonań oraz ochrony wspólnot religijnych przed przemocą, § 9.9, oraz Rezolucję 2036 (2015) w sprawie zwalczania nietolerancji i dyskryminacji w Europie ze szczególnym uwzględnieniem chrześcijan, § 2.

⁴³ OBWE/ODIHR, Rada Europy i UNESCO, Wytoczne dla wychowawców w sprawie przeciwdziałania nietolerancji i dyskryminacji muzułmanów: zajęcie się islamofobią poprzez edukację (2011) str. 23-31. Zobacz również Zalecenie Nr 10 dotyczące ogólnej polityki ECRI w sprawie zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej w oświacie i procesie edukacji.

⁴⁴ Zobacz Białą Księgę Rady Europy w sprawie dialogu międzykulturowego (2008).

⁴⁵ Raport roczny ECRI (2018), §15.

34. Ogólnie rzecz biorąc, zakres brutalnych incydentów skierowanych przeciwko muzułmanom często pozostaje nieudokumentowany i niedostatecznie zgłoszony. Ofiary i świadkowie zazwyczaj powstrzymują się od zgłaszania tych incydentów ze względu na obawę przed odwetem lub brak zaufania do władz. ECRI zauważa, że brak odpowiedniej reakcji władz na przestępstwa z nienawiści wobec muzułmanów może prowadzić do powtarzania się takich czynów, a brak ścigania może wysłać sygnał o ich bezkarności. W tym kontekście ECRI wielokrotnie podkreślała potrzebę podjęcia kroków w celu zapewnienia skutecznego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości przeciwko antymuzułmańskim przestępstwom z nienawiści.⁴⁶ Obejmują one m.in. skuteczne monitorowanie i rejestrowanie incydentów, gromadzenie jednolitych i wiarygodnych danych, zwiększanie zdolności organów ścigania i prokuratury do skutecznego identyfikowania i ścigania przestępstw motywowanych uprzedzeniami, opracowywanie mechanizmów wsparcia dla ofiar oraz wdrażanie środków budowy zaufania mających na celu wzmocnienie relacji między policją a społecznościami muzułmańskimi.

D. Wpływ na muzułmanów

35. Rasizm antymuzułmański ma głęboki wpływ na jednostki, społeczności i społeczeństwo muzułmańskie. Na poziomie indywidualnym odczuwając emocjonalne i psychologiczne skutki antymuzułmańskiego rasizmu obejmują uczucia strachu i bezbronności, zaprzeczenia, złości, upokorzenia i obniżonej samooceny. Wielu muzułmanów odczuwa presję, by ukrywać lub umniejszać swoją tożsamość religijną, aby stać się mniej rozpoznawalnymi, jako muzułmanie lub wydawać się bardziej „umiarkowanymi”, aby zmniejszyć podejrzenia ze strony państwa i społeczeństwa, uniknąć ataków lub skorzystać ze swojej wolnej woli i praw człowieka. Co więcej, muzułmanie mogą ograniczać swoje poruszanie się i/lub świadomie unikać pewnych sytuacji, w których mogą stać się celem nienawiści lub uprzedzeń. Strach przed byciem celem i zawsze zagrożonym może spowodować większą szkodę psychiczną niż osobiste, bezpośrednio doświadczane incydenty antymuzułmańskiego rasizmu. Dowody wskazują również, że u dzieci, które są świadkami aktów rasizmu i doświadczają autocenzury w ujawnianiu swojej tożsamości, występuje większe prawdopodobieństwo pojawienia się problemów społeczno-emocjonalnych w miarę dojrzewania niż u tych, które tego nie doświadczyły.
36. Antymuzułmański rasizm i dyskryminacja prowadzą do zakorzenionego wykluczenia muzułmanów i mają realne konsekwencje dla ich codziennego życia, które dotyczą niższych standardów mieszkaniowych; niższego poziomu dochodów; wyższego poziomu i dłuższych okresów bezrobocia; lub zatrudnienia w mniej pożądanym zawodach; gorszego stanu zdrowia; niższego poziomu wykształcenia, nawet w przypadkach, w których można by tego uniknąć. Co ważne, takie wykluczenia mają długofalowe skutki, wykraczając poza daną jednostkę i jej bezpośrednie otoczenie społeczne i przechodząc do międzypokoleniowego kształtowania życiowych szans społeczności.
37. Jeśli chodzi o uczestnictwo społeczno-polityczne, „sekurytyzacja” społeczności muzułmańskich wpłynęła negatywnie na ich wolność słowa, wolność zrzeszania się i udział w życiu politycznym. Takie praktyki miały szczególnie mrozący wpływ na społeczno-polityczny udział młodych muzułmanów i działaczy muzułmańskiego społeczeństwa obywatelskiego. Co więcej, ci, którzy zostali bezpodstawnie uznani za „podejrzanych”, muszą żyć z towarzyszącą traumą bycia traktowanymi, jako tacy;

⁴⁶ OSCE-ODIHR, Zrozumienie antymuzułmańskich przestępstw z nienawiści i zajęcie się potrzebami bezpieczeństwa społeczności muzułmańskich (2020).

obejmuje to muzułmańskie dzieci w wieku szkolnym. W społecznościach muzułmańskich polityka lub praktyki, które są rzekomo opracowywane w celach antyterrorystycznych, mogą tworzyć antagonistyczną atmosferę, a tym samym zmniejszać zaufanie, prowadząc do zaniżania liczby zgłaszanych przestępstw z nienawiści, alienacji oraz do powstawania lub zaostrzania podziałów społecznych. W opinii ECRI zapewnienie poczucia przynależności społeczności muzułmańskich do ich społeczeństw jest konieczne dla osiągnięcia spójności społecznej i zapobieżenia rozwojowi marginalizacji, wykluczenia, a nawet radykalizacji niektórych członków tych społeczności.

III. Zalecenia

ECRI zauważa, że poziom i forma antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji znacznie się różnią w poszczególnych państwach członkowskich Rady Europy. Poniższe zalecenia, które uwzględniają również istotne wnioski z prac monitoringowych ECRI w poszczególnych krajach, nie powinny być rozumiane, jako podejście „uniwersalne”. Są one pomyślane, jako lista działań, o rozważenie których rządy są proszone oraz jeśli to konieczne, także o dostosowanie ich we współpracy z zainteresowanymi społecznościami do warunków panujących w danym kraju.

ECRI zaleca rządów państw członkowskich:

A. Polityki i koordynacja instytucjonalna

1. nadanie wysokiego priorytetu walce z antymuzułmańskim rasizmem przez podjęcie wszelkich niezbędnych środków w celu zwalczania wszystkich jego publicznych przejawów niezależnie od ich źródła;
2. zapewnienie, aby działania mające na celu przeciwdziałanie antymuzułmańskiemu rasizmowi konsekwentnie zajmowały należne im miejsce wśród działań, których celem jest przeciwdziałanie rasizmowi, w formie odrębnego planu działania lub alternatywnie w formie zintegrowanej z ogólnym planem działania przeciwko rasizmowi;
3. zapewnienie, aby zwalczanie antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji odbywało się na wszystkich szczeblach administracyjnych (krajowym, regionalnym, lokalnym) oraz ułatwienie zaangażowania w te wysiłki szerokiego grona podmiotów z różnych sektorów społeczeństwa (w szczególności politycznego, prawnego, gospodarczego społecznego, religijnego, edukacyjnego i kulturalnego);
4. przyjęcie prawa mającego na celu zwalczanie antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji i uwzględniającego Zalecenie Nr 7 dotyczące ogólnej polityki ECRI w sprawie prawodawstwa krajowego dotyczącego zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej;
5. dokonanie przeglądu prawa i polityk związanych ze zwalczaniem terroryzmu lub ekstremizmu, aby upewnić się, że nie dyskryminują one bezpośrednio lub pośrednio muzułmanów oraz uchylenie wszelkich przepisów i regulacji prawnych uważanych za dyskryminujące;
6. regularną ocenę wpływu, w tym z perspektywy praw podstawowych i z perspektywy płci, przepisów i polityk przeciwko terroryzmowi i ekstremizmowi na społeczności muzułmańskie oraz zapewnienie, że grupy szczególnie dotknięte wdrożeniem takich praw i polityk są należycie konsultowane i angażowane w debaty dotyczące ich wdrożenia;
7. zapewnienie uwzględniania zasady intersekcyjności we wszystkich politykach równości, w tym dotyczących rasizmu i dyskryminacji muzułmanów;
8. podnoszenie wśród organów publicznych świadomości potrzeby zwracania uwagi na wszelkie strukturalne formy dyskryminacji muzułmanów i ich społeczności, zwłaszcza w dziedzinie edukacji, zatrudnienia, mieszkalnictwa, dostępu do towarów i usług, dostępu do miejsc publicznych oraz wolności poruszania się i reagowania na nie;
9. wyznaczenie w stosownych przypadkach koordynatorów krajowych, jak również koordynatorów na szczeblu zdecentralizowanym, do nadzorowania i koordynowania wysiłków na rzecz zwalczania antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji, którzy

będą działać, jako pomost między służbami rządowymi, organami ścigania i innymi właściwymi organami publicznymi (na przykład w dziedzinie edukacji i kultury) oraz społecznościami i instytucjami muzułmańskimi, którzy będą również je synchronizować z innymi koordynatorami krajowymi, aby zapewnić, że państwa członkowskie realizują spójną zharmonizowaną politykę;

10. w stosownych przypadkach powołanie niezależnej grupy ekspertów lub komisji, której zadaniem będzie monitorowanie antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji na poziomie krajowym oraz wydawanie wszelkich niezbędnych zaleceń dotyczących działań zapobiegawczych i środków zaradczych;
11. gromadzenie i publikowanie kompleksowych danych dotyczących równości z podziałem na płeć, aby pomóc zidentyfikować wszelkie problemy systemowe i obszary priorytetowe dla reakcji politycznych na antymuzułmański rasizm i dyskryminację;
12. pełne angażowanie krajowych organów ds. równości w proces przeciwdziałania, monitorowania, gromadzenia danych, wysłuchiwanie i rozpatrywania skarg i petycji dotyczących aktów antymuzułmańskich, a także doradzania organom ustawodawczym w sprawie przyjmowania odpowiedniego prawa, zgodnie z wytycznymi określonymi w Zrewidowanym Zaleceniu nr 2 dotyczącym ogólnej polityki ECRI w sprawie organów ds. równości mających zwalczać rasizm i nietolerancję na poziomie krajowym;
13. w przypadku tych państw członkowskich, które jeszcze tego nie zrobiły, podpisanie i ratyfikowanie Protokołu dodatkowego z 2003 r. do Konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości dotyczącego penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych;
14. wspieranie koordynacji i wymiany najlepszych praktyk w dziedzinie zapobiegania i zwalczania antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji między różnymi organizacjami na szczeblu międzynarodowym, takimi jak Rada Europy, OBWE, Unia Europejska i Organizacja Narodów Zjednoczonych;

B. Zapobieganie

15. monitorowanie środków polityki publicznej w celu rozwijania działań promujących włączającą i holistyczną reprezentację muzułmanów w społeczeństwie oraz zachęcanie decydentów do zapewnienia równości, doceniania różnorodności, wspierania pozytywnych interakcji i aktywnego obywatelstwa oraz udziału w opracowywaniu tej polityki;
16. zachęcanie aktorów politycznych, liderów opinii i innych osobistości publicznych do zajęcia zdecydowanego publicznego stanowiska⁴⁷ przeciwko antymuzułmańskiemu rasizmowi, do wypowiadania się przeciwko jego różnym przejawom, w tym wszelkim jego współczesnym formom oraz do wyjaśniania, że antymuzułmański rasizm nigdy nie będzie tolerowany;
17. podjęcie niezbędnych środków w celu wyeliminowania dyskryminacji muzułmanów w dostępie do edukacji;
18. podejmowanie środków, w tym w razie potrzeby o charakterze legislacyjnym, w celu zwalczania dyskryminacji muzułmanów w dostępie do zatrudnienia i w miejscu pracy;

⁴⁷ Zobacz również Zalecenie Nr 15 dotyczące ogólnej polityki ECRI w sprawie zwalczania mowy nienawiści, w szczególności zalecenie 4.g.

19. zachęcanie pracodawców z sektora publicznego i prywatnego do opracowania i wdrożenia „kodeksów postępowania” w celu zwalczania dyskryminacji muzułmanów w dostępie do zatrudnienia i w miejscu pracy oraz w stosownych przypadkach, do starania się o miejsca pracy obrazujące różnorodność danego społeczeństwa;
20. zbadanie, czy muzułmanie cierpią z powodu dyskryminacji i wykluczenia społecznego ze względu na wyznawaną religię i w porozumieniu ze społecznościami lokalnymi opracowanie polityki przeciwdziałania takim zjawiskom;
21. zapewnienie osobom wyznania muzułmańskiego możliwości korzystania z ich prawa do wolności wyznania bez dyskryminacji, w tym przez uwzględnienie przez instytucje publiczne ich codziennych praktyk, a w stosownych przypadkach, przez rozsądne dostosowanie do wymogów religijnych, mając na względzie zapewnienie ochrony przed pośrednią dyskryminacją;
22. zwracanie szczególnej uwagi na sytuację kobiet muzułmańskich, które mogą być dyskryminowane przekrojowo ze względu na płeć, religię oraz pochodzenie narodowe lub etniczne oraz podejmowanie konkretnych i skutecznych środków w celu zapewnienia ich integracji;
23. zachęcanie do projektów badawczych i wspieranie ich oraz niezależnego monitorowania antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji;⁴⁸
24. zapewnienie, aby organy wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych gromadziły dane o incydentach i przestępstwach antymuzułmańskich w formie zdezagregowanej i uzgodnionej, przez agencje europejskie i inne organizacje międzynarodowe, jako najlepsza praktyka do dostarczania spójnych i bieżących danych właściwych dla polityk ograniczania przestępczości;⁴⁹
25. zbadanie, czy przepisy regulujące organy ścigania lub przyjęte przez nie mają negatywny wpływ na muzułmanów i wyeliminowanie wszelkich praktyk opracowanych przez organy ścigania prowadzących do profilowania rasowego, w tym poprzez wykorzystanie nowych i wschodzących technologii;⁵⁰
26. regulowanie działalności firm internetowych, w tym sieci mediów społecznościowych, operatorów telekomunikacyjnych i dostawców usług internetowych w celu ustanowienia skutecznych systemów monitorowania i powstrzymywania antymuzułmańskiej mowy nienawiści w Internecie,⁵¹ zgodnie z międzynarodowymi standardami⁵² praw człowieka oraz angażowanie sieci mediów społecznościowych do wspólnej pracy w sprawie inicjatyw, w szczególności w dziedzinie edukacji, które mogą pomóc w propagowaniu wyważonych narracji o muzułmanach i islamie na platformach mediów społecznościowych;

⁴⁸ Zobacz również zalecenie 33 poniżej.

⁴⁹ Zobacz np. Informację OBWE/ODIHR na temat narzędzi przeciwko przestępstwom z nienawiści.

⁵⁰ Zalecenie Nr 11 dotyczące ogólnej polityki ECRI zwalczanie rasizmu i dyskryminacji rasowej w działalności policji, Rozdział I; ONZ, Zalecenie ogólne CERD nr 36 w sprawie zapobiegania i zwalczania profilowania rasowego przez funkcjonariuszy organów ścigania, CERD/C/GC/36 (2020), str. 12, 31-36. Zobacz również Zalecenie UNESCO w sprawie etyki przy stosowaniu sztucznej inteligencji (2021).

⁵¹ Zobacz na przykład wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPCz) w sprawie Sanchez przeciwko Francji, w którym Trybunał orzekł, że polityk ukarany grzywną w postępowaniu karnym za brak niezwłocznego usunięcia nienawistnych treści ze swojego publicznego konta w mediach społecznościowych nie jest objęty ochroną Artykułu 10 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (ETPCz 2021, nr 45581/15; 2 września 2021 r.).

⁵² Zobacz Zalecenie Komitetu Ministrów Rady Europy do państw członkowskich CM/Rec (2018) 2 w sprawie ról i obowiązków pośredników internetowych.

27. zapewnienie ustawicznego szkolenia funkcjonariuszy policji, prokuratorów i sądownictwa na szczeblu lokalnym, regionalnym i krajowym w zakresie zapobiegania i zwalczania antymuzułmańskiego rasizmu, w tym rozpoznawania i rejestrowania antymuzułmańskich przestępstw z nienawiści, co zostało uzgodnione przez agencje europejskie i inne organizacje międzynarodowe, jako najlepsza praktyka;⁵³
28. promowanie poznawania różnorodności życia i historii muzułmanów, a także pozytywnego wkładu osób, społeczności i kultury muzułmańskiej w społeczeństwa europejskie, w tym wyważonego i obiektywnego opisu historii islamu w Europie w programach nauczania, podręcznikach i narzędziach technologii cyfrowej, wolnego od zniekształconych interpretacji religijnych i kulturowych oraz od postrzegania, jako wrogich określonych grup religijnych, etnicznych i kulturowych;⁵⁴
29. zapewnienie, że nauczanie religii w szkołach odbywa się z poszanowaniem pluralizmu kulturowego i zapewnienie kształcenia nauczycieli, aby osiągnąć ten cel;
30. zapewnienie poprzez ukierunkowane szkolenia i materiały, że dyrektorzy szkół, nauczyciele i pozostały personel są odpowiednio przygotowani do skutecznego przeciwdziałania nękanii i atakom antymuzułmańskim, które mają miejsce w szkołach i w innych placówkach edukacyjnych, w tym w instytucjach szkolnictwa wyższego;
31. planowanie odpowiednich i skutecznych polityk i działań edukacyjnych w celu promowania lepszego zrozumienia antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji oraz kwestionowania antymuzułmańskich uogólnień poprzez (i) edukowanie uczniów i studentów na temat antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji, (ii) zapobieganie antymuzułmańskiemu rasizmowi poprzez edukację oraz (iii) reagowanie na incydenty antymuzułmańskie;⁵⁵
32. zapewnienie, by edukacja na temat antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji była dostępna we właściwych dyscyplinach dla uczniów i studentów w odpowiednim wieku, w ramach edukacji formalnej i poza-formalnej, w tym w ramach kształcenia dorosłych i szkolenia nauczycieli;
33. wspieranie badań naukowych mających na celu udzielanie pomocy jednostkom i grupom szczególnie narażonym na stanie się ofiarami antymuzułmańskiej nienawiści, korzystanie z narracji opartych na publicznie artykułowanych współczesnych doświadczeniach antymuzułmańskiego rasizmu oraz opracowywanie kontrnarracji;
34. zachęcanie osób pracujących w mediach do debaty na temat ich roli w zapobieganiu i zwalczaniu antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji oraz na temat szczególnej odpowiedzialności przedstawicieli mediów⁵⁶ za wizerunek islamu i społeczności muzułmańskich, jaki prezentują i w tym kontekście informowanie o wszystkich wydarzeniach na świecie, szczególnie w odniesieniu do wszelkich form terroryzmu, w sposób bezstronny, bez utrwalania antymuzułmańskich stereotypów i uprzedzeń, a zamiast tego, w sposób bardziej ogólny zapewnienie wglądu w bogatą różnorodność życia muzułmanów, a w szczególności życia muzułmańskich kobiet;

⁵³ Zobacz również programy OBWE/ODIHR szkoleń dla organów ścigania (TAHCLE) i prokuratorów (PAHCT) na temat zwalczania przestępstw z nienawiści.

⁵⁴ Rada Europy, Zalecenie ZPRE 1162 (1991) na temat wkładu cywilizacji islamskiej w kulturę europejską.

⁵⁵ Zobacz również Wytyczne OBWE/ODIHR, Rady Europy i UNESCO dla edukatorów w sprawie zwalczania nietolerancji i dyskryminacji muzułmanów: zajęcie się islamofobią przez edukację (2011), str. 31-43.

⁵⁶ Sieć Etycznego Dziennikarstwa (2019), Muzułmanie w mediach: w kierunku większej tolerancji i różnorodności.

35. wspieranie działalności organizacji pozarządowych, które odgrywają ważną rolę w zapobieganiu i zwalczaniu antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji, w promowaniu doceniania różnorodności oraz w zapewnianiu otwartej i demokratycznej przestrzeni do dyskusji o różnych aspektach antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji wraz z organami państwowymi, administracją regionalną/lokalną i innymi odpowiednimi podmiotami z sektora prywatnego;
36. wspieranie wspólnych działań antyrasistowskich poszczególnych społeczności etnicznych i religijnych oraz promowanie dialogu międzykulturowego i międzyreligijnego, a także tolerancji poprzez ciągłe wysiłki i szeroki zasięg angażujący szeroki zakres podmiotów społecznych na wszystkich poziomach, w tym poprzez zapewnianie finansowania i tworzenie odpowiednich forów instytucjonalnych;
37. zachęcanie przywódców religijnych na wszystkich poziomach i wykładowców do wzięcia odpowiedzialności za nauczanie na poziomie podstawowym i do unikania podsycania antymuzułmańskiego rasizmu;
38. podjęcie niezbędnych kroków w celu zwiększenia udziału społeczności muzułmańskich w życiu politycznym, w szczególności na poziomie regionalnym/lokalnym, a także krajowym i europejskim;
39. dążenie do ustanowienia i rozwoju mechanizmów i kanałów, na przykład poprzez wysłuchania publiczne na szczeblu lokalnym i regionalnym, do nawiązania bezpośrednich kontaktów z muzułmanami w celu wzmocnienia zaufania tych społeczności wobec organów publicznych;

C. Ochrona

40. zapewnienie ochrony muzułmanom, społecznościom muzułmańskim i ich instytucjom poprzez promowanie współpracy między nimi a lokalnymi i krajowymi organami ścigania, przy jednoczesnym uznaniu głównej odpowiedzialności państw członkowskich, w oparciu o ustalone najlepsze praktyki i wytyczne, a także o ocenę podjętych środków i wymiany najlepszych praktyk z innymi rządami;⁵⁷
41. poprawę współpracy i dialogu ze społecznościami muzułmańskimi w celu określenia i wdrożenia niezbędnych środków bezpieczeństwa oraz zaspokojenia ich pozostałych obaw i potrzeb, w tym, w razie potrzeby, poprzez wsparcie finansowe. W tym kontekście, w stosownych przypadkach, podjęcie wszelkich niezbędnych kroków w celu zapewnienia bezpieczeństwa muzułmanom, ze szczególnym uwzględnieniem kobiet-muzułmerek oraz muzułmańskich budynków służących celom kulturalnym, edukacyjnym i religijnym, jak meczety oraz życiu społeczności muzułmańskiej, w dialogu z muzułmańskimi i innymi stowarzyszeniami zaangażowanymi w walkę z antymuzułmańskim rasizmem;
42. usunięcie dyskryminujących prawnych lub administracyjnych przeszkód w budowie odpowiednich miejsc kultu dla praktykowania islamu i jego obrzędów pogrzebowych;
43. zagwarantowanie, że muzułmański strój religijny nie będzie wykorzystywany, jako pretekst do nieuzasadnionego odmiennego traktowania, zwłaszcza w odniesieniu do kobiet muzułmańskich, poprzez zachowanie sprawiedliwej równowagi między swobodnym manifestowaniem religii i przekonań a uzasadnionym interesem

⁵⁷ Zobacz na przykład Praktyczny przewodnik OBWE/ODIHR (2020), Zrozumieć antymuzułmańskie przestępstwa z nienawiści - Zaspokajanie potrzeb bezpieczeństwa społeczności muzułmańskich.

publicznym, który jest niezbędny w demokratycznym społeczeństwie, zgodnie z art. 9 ust. 2 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka;

44. zapewnienie skutecznej i równej ochrony wypowiedzi na temat przekonań religijnych, w tym krytyki islamu, chyba że takie wypowiedzi nawołują do przemocy, nienawiści lub negatywnych stereotypów wobec muzułmanów;
45. zapewnienie wsparcia ofiarom aktów antymuzułmańskich i innych aktów rasistowskich, zgodnie z istniejącymi instrumentami prawnymi,⁵⁸ wytycznymi⁵⁹ i dobrymi praktykami, takimi, jak wypracowanie podejścia skoncentrowanego na ofierze; zapewnienie, by ofiary nienawiści wobec muzułmanów były traktowane z wyczuciem i otrzymywały odpowiednie wsparcie (w tym doradztwo psychospołeczne) przed, w trakcie i po zakończeniu postępowania karnego; tworzenie sieci składających się ze wszystkich osób, które działają na rzecz zapobiegania i zwalczania dyskryminacji członków społeczności muzułmańskich;⁶⁰
46. zapewnienie, aby ofiary antymuzułmańskiej dyskryminacji były świadome możliwości skierowania spraw do krajowego organu ds. równości;
47. zapewnienie, aby ofiary aktów antymuzułmańskich były świadome swoich praw do zadośćuczynienia w postępowaniu cywilnym, administracyjnym i karnym i nie uniemożliwiano im korzystania z nich ze względu na strach, niewystarczającą wiedzę, przeszkody fizyczne lub emocjonalne lub brak środków;
48. unikanie wielokrotnego przesłuchiwania ofiar i korzystanie z technologii i innych narzędzi, aby chronić je przed powtórłą wiktymizacją;⁶¹

D. Prokuratura / organy ścigania

49. zapewnienie, by prawo umożliwiała organom ścigania i prokuraturze skuteczne zwalczanie antymuzułmańskiego rasizmu, uwzględniając rekomendacje ECRI zawarte w Zaleceniu nr 7 dotyczącym ogólnej polityki ECRI w sprawie prawodawstwa krajowego dotyczącego zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej;
50. zapewnienie, aby prawo stanowiło, że dla wszystkich przestępstw karnych motywacja rasistowska, w tym motywacja antymuzułmańska, stanowi okoliczność obciążającą;
51. zapewnienie, że prawo karne obejmuje również uprzedzenia antymuzułmańskie i penalizuje następujące czyny antymuzułmańskie, jeśli zostały popełnione umyślnie:
 - a. publiczne podżeganie do dyskryminacji, przemocy lub nienawiści wobec osoby lub grupy osób, z tego powodu, że są muzułmanami lub są postrzegani, jako muzułmanie;
 - b. stosowanie przemocy wobec innej osoby lub niszczenie jej własności z tego powodu, że jest muzułmaninem lub jest postrzegana, jako muzułmanin;
 - c. utworzenie grupy lub kierowanie grupą, która postawiła sobie za cel propagowanie lub podżeganie do dyskryminacji, przemocy lub nienawiści lub stosowania przemocy wobec innej osoby lub niszczenia jej własności, ponieważ jest ona muzułmaninem lub jest postrzegana, jako muzułmanin;

⁵⁸ Zobacz na przykład Europejską Konwencję o rekompensatach dla ofiar brutalnych przestępstw (CETS Nr 116).

⁵⁹ Zobacz na przykład Zmienione wytyczne dotyczące ochrony ofiar aktów terroryzmu (2017 r.).

⁶⁰ Zobacz Kompendium dobrych praktyk Agencji Praw Podstawowych UE dotyczące problematyki przestępstw z nienawiści.

⁶¹ Ofiary przestępstw z nienawiści w systemie wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych. Praktyczny przewodnik, OBWE/ODIHR, 2020 r.

- d. przynależność do grupy lub organizacji, która stawia sobie cele, o których mowa w pkt c) powyżej;
 - e. udział w ataku grupowym przeciwko części populacji, indywidualnym obywatelom lub ich własności w związku z ich przynależnością do muzułmanów lub postrzeganiem ich, jako muzułmanów;
 - f. publiczne znieważanie i zniesławienie osoby lub grupy osób, ponieważ są muzułmanami lub są postrzegani, jako muzułmanie;
 - g. groźby wobec osoby lub grupy osób, ponieważ są muzułmanami lub są postrzegani, jako muzułmanie;
 - h. publiczne wyrażanie, w rasistowskim celu, ideologii, która deprecjonuje lub oczernia lub podżega do nienawiści wobec grupy osób, ponieważ są muzułmanami lub są postrzegani, jako muzułmanie;
 - i. publiczne zaprzeczanie, zniekształcanie, trywializowanie, usprawiedliwianie lub aprobowanie w celach rasistowskich zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości lub zbrodni wojennych popełnionych na osobach, ponieważ są muzułmanami lub są postrzegane, jako muzułmanie;
 - j. publiczne rozpowszechnianie lub publiczne dystrybuowanie lub wytwarzanie lub przechowywanie mające na celu publiczne rozpowszechnianie lub publiczne dystrybuowanie, w celach rasistowskich, materiałów pisemnych, graficznych lub innych zawierających przejawy, o których mowa w lit. a), f), g), h) oraz i) powyżej;
 - k. zbezczeszczenie, zniszczenie lub uszkodzenie w celu rasistowskim meczetów, domów modlitwy lub innych instytucji społeczności muzułmańskiej, takich jak szkoły, domy kultury, cmentarze lub ich symboli;
 - l. utrudnianie muzułmanom siłą lub groźbą swobodnego praktykowania swojej wiary lub wykonywania rytuałów i nabożeństw religijnych, które nie naruszają praw danego kraju, porządku publicznego i moralności;
52. zapewnienie, by przestępstwa antymuzułmańskie popełniane w Internecie były karane tak samo, jak przestępstwa popełnione poza Internetem i zajmowano się nimi w odpowiedni sposób za pomocą skutecznego ścigania i innych środków. Nielegalna antymuzułmańska mowa nienawiści musi być niezwłocznie i konsekwentnie usuwana przez dostawców usług internetowych, zgodnie z odpowiednimi ramami prawnymi i pozaprawnymi;
53. zapewnienie, że prawo przewiduje obowiązek zniesienia publicznego finansowania organizacji promujących antymuzułmański rasizm i dyskryminację, w tym partii politycznych;
54. zapewnienie, że prawo przewiduje możliwość rozwiązania organizacji promujących antymuzułmański rasizm i dyskryminację;
55. podejmowanie odpowiednich środków w celu zapewnienia skutecznego wdrażania przepisów mających na celu zapobieganie i karanie antymuzułmańskiego rasizmu i dyskryminacji;
56. realizowanie zaleceń zawartych w części III.B (Zapobieganie) powyżej w zakresie gromadzenia danych (§ 24) oraz szkolenia policjantów, prokuratorów i przedstawicieli sądownictwa (§ 27);
57. wdrożenie zaleceń zawartych w części III.C (Ochrona) powyżej dotyczących praw ofiar (§ 47) i unikania powtórnej wiktymizacji (§ 48);

58. promowanie skutecznego udziału ofiar aktów antymuzułmańskich w postępowaniach cywilnych, administracyjnych lub karnych, zgodnie z odpowiednimi procedurami;
59. dopilnowanie, by policja i prokuratura wyznaczyły osoby kontaktowe dla grup szczególnie wrażliwych będących celem mowy nienawiści i przestępstw z nienawiści, w tym przeciwko muzułmanom. Te osoby kontaktowe powinny przechodzić ustawiczne szkolenie w zakresie prowadzenia dochodzeń w sprawie mowy nienawiści i przestępstw z nienawiści oraz rozwijać i utrzymywać regularny dialog z tymi grupami, aby zapewnić odpowiednie zgłaszanie, prowadzenie dochodzeń i ściganie mowy nienawiści i przestępstw z nienawiści;
60. zapewnienie, aby policja i prokuratura dokładnie badały wszystkie przypadki domniemanej antymuzułmańskiej mowy nienawiści i przestępstw z nienawiści oraz zapewniły, że możliwe istnienie stronnictwej motywacji jest konsekwentnie uwzględniane w raportach policyjnych i w dochodzeniach, a także we wszelkich dalszych postępowaniach sądowych.

ZAŁĄCZNIK

Linki do dokumentów, o których mowa w częściach I-III

Rada Europy, [Protokół dodatkowy do Konwencji o cyberprzestępczości dotyczący penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych \(CETS Nr 189\)](#)

[Rada Europy, Komitet Ministrów, Zalecenie CM/Rec \(2019\) 1 do państw członkowskich w sprawie zapobiegania i zwalczania seksizmu](#)

Rada Europy, Komitet Ministrów, Zalecenie CM/Rec (2018) 2 do państw członkowskich w sprawie ról i obowiązków pośredników internetowych

[Rada Europy, Komitet Ministrów, Zmienione Wytyczne dotyczące ochrony ofiar aktów terroryzmu \(2017\)](#)

[Rada Europy, Komitet Ministrów, Biała Księga Dialogu Międzykulturowego \(2008\)](#)

Rada Europy, [Europejska Konwencja Praw Człowieka \(Europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności\)](#) (CETS Nr 005)

Rada Europy, Europejska Konwencja Praw Człowieka ([Europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności](#)), Protokół Nr 12 (CETS Nr 177)

Rada Europy, [Europejska Konwencja o rekompensatach dla ofiar brutalnych przestępstw](#) (CETS Nr 116)

Rada Europy, [Zalecenie Nr 1 dotyczące ogólnej polityki ECRI: zwalczanie rasizmu, ksenofobii, antysemityzmu i nietolerancji](#)

Rada Europy, [Zalecenie Nr 2 dotyczące ogólnej polityki ECRI \(zrewidowane\) w sprawie organów do spraw równości mających zwalczać rasizm i nietolerancję na poziomie krajowym](#)

Rada Europy, [Zalecenie Nr 6 dotyczące ogólnej polityki ECRI w sprawie walki z rozpowszechnianiem materiałów rasistowskich, ksenofobicznych i antysemitowskich przez Internet](#)

Rada Europy, [Zalecenie Nr 7 dotyczące ogólnej polityki ECRI \(zrewidowane\) w sprawie prawodawstwa krajowego dotyczącego zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej](#)

Rada Europy, [Zalecenie Nr 8 dotyczące ogólnej polityki ECRI w sprawie walki z rasizmem przy zwalczaniu terroryzmu](#)

Rada Europy, [Zalecenie Nr 9 dotyczące ogólnej polityki ECRI \(zrewidowane\) w sprawie zapobiegania i zwalczania antysemityzmu](#)

Rada Europy, [Zalecenie Nr 10 dotyczące ogólnej polityki ECRI: zwalczanie rasizmu i dyskryminacji rasowej w oświacie i procesie edukacji](#)

Rada Europy, [Zalecenie Nr 11 dotyczące ogólnej polityki ECRI zwalczanie rasizmu i dyskryminacji rasowej w działalności policji](#)

Rada Europy, [Zalecenie Nr 14 dotyczące ogólnej polityki ECRI: zwalczanie rasizmu i dyskryminacji rasowej w zatrudnieniu](#)

Rada Europy, [Zalecenie Nr 15 dotyczące ogólnej polityki ECRI: zwalczanie mowy nienawiści](#)

Rada Europy, [Raporty roczne ECRI](#)

Rada Europy, [ECRI, Opinia w sprawie koncepcji „rasizacji” \(2021\)](#)

Rada Europy, [ECRI, Mapa drogowa na rzecz skutecznej równości](#)

[Rada Europy, Zgromadzenie Parlamentarne, Zalecenie 1805 \(2007\) w sprawie bluźnierstwa, obelg religijnych i wypowiedzi szerzących nienawiść do ludzi w oparciu o ich religię](#)

[Rada Europy, Zgromadzenie Parlamentarne, Rekomendacja 1162 \(1991\) na temat wkładu cywilizacji islamskiej w kulturę europejską](#)

[Rada Europy, Zgromadzenie Parlamentarne, Rezolucja 2090 \(2016\), zwalczanie międzynarodowego terroryzmu przy jednoczesnej ochronie standardów i wartości Rady Europy](#)

[Rada Europy, Zgromadzenie Parlamentarne, Rezolucja 2036 \(2015\) w sprawie nietolerancji i dyskryminacji w Europie ze szczególnym skupieniem się na chrześcijanach](#)

[Rada Europy, Zgromadzenie Parlamentarne, Rezolucja 1928 \(2013\) o ochronie praw człowieka w odniesieniu do wyznania i wiary oraz o zabezpieczaniu wspólnot religijnych przed aktami przemocy](#)

[Rada Europy, Zgromadzenie Parlamentarne, Rezolucja 1887 \(2012\), wielokrotna dyskryminacja muzułmańskich kobiet w Europie dla równych szans](#)

[Rada Europy, Zgromadzenie Parlamentarne, Rezolucja 1743 \(2010\), islam, islamizm i islamofobia w Europie](#)

[Rada Europy, Zgromadzenie Parlamentarne, Rezolucja 1605 \(2008\) w sprawie europejskich wspólnot muzułmańskich skonfrontowanych z ekstremizmem](#)

[Rada Europy, Zgromadzenie Parlamentarne, Rezolucja 1510 \(2006\) w sprawie wolności wypowiedzi i poszanowania przekonań religijnych](#)

[Rada Europy, Specjalny Przedstawiciel Sekretarza Generalnego Rady Europy do spraw antysemityzmu, antymuzułmanizmu i innych form nietolerancji religijnej i przestępstw z nienawiści, ankieta online \(2021\)](#)

[Sieć Etycznego Dziennikarstwa \(2019\), Muzułmanie w mediach: w kierunku większej tolerancji i różnorodności](#)

[Unia Europejska, Komisja, Unijny plan działania przeciwko rasizmowi na lata 2020-2025](#)

[Unia Europejska, Rada, decyzja ramowa 2008/913/JHA w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych](#)

[Unia Europejska - Agencja Praw Podstawowych / Rada Europy - Europejski Trybunał Praw Człowieka, Podręcznik europejskiego prawa antydyskryminacyjnego \(2018\)](#)

[Unia Europejska, Agencja Praw Podstawowych \(2021\), Dyrektywa \(EU\) 2017/541 w sprawie zwalczania terroryzmu: wpływ na podstawowe prawa i wolności](#)

[Unia Europejska, Agencja Praw Podstawowych, Drugie badanie Unii Europejskiej na temat mniejszości i dyskryminacji: Muzułmanie – wybrane wyniki. \(2017\)](#)

[Unia Europejska, Agencja Praw Podstawowych, Kompendium praktyk dotyczących przestępstw z nienawiści](#)

[Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie / Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka \(OBWE/ODIHR\), Zrozumienie antymuzułmańskich przestępstw z nienawiści – Zajęcie się potrzebami bezpieczeństwa społeczności muzułmańskich: Praktyczny przewodnik \(2020\)](#)

[OBWE/ODIHR, Ofiary przestępstw z nienawiści w systemie wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych. Praktyczny przewodnik \(2020\)](#)

[OBWE/ODIHR, Rada Europy i Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury. \(UNESCO\), Wytyczne dla edukatorów w sprawie zwalczania nietolerancji i dyskryminacji wobec muzułmanów: zajęcie się islamofobią przez edukację \(2011\)](#)

[OBWE/ODIHR, zestaw narzędzi dotyczący informacji przeciw przestępstwom z nienawiści](#)

[OBWE/ODIHR, program szkolenia dla organów ścigania z zakresu przestępstw z nienawiści \(TAHCLE\)](#)

[OBWE/ODIHR, program szkolenia prokuratorów z zakresu przestępstw z nienawiści \(PAHCT\)](#)

[Organizacja Narodów Zjednoczonych, Komitet do spraw likwidacji dyskryminacji rasowej \(CERD\), Zalecenie Ogólne Nr 36 w sprawie zapobiegania i zwalczania profilowania rasowego przez funkcjonariuszy organów ścigania \(2020\), CERD/C/GC/36](#)

[Organizacja Narodów Zjednoczonych, Międzynarodowa Konwencja w sprawie eliminacji wszelkich form dyskryminacji rasowej](#)

[Organizacja Narodów Zjednoczonych, Biuro Wysokiego Komisarza Praw Człowieka Fundusz Narodów Zjednoczonych na rzecz Kobiet \(UNIFEM\), Wydział ONZ do spraw Awansu Kobiet, Sprawozdanie ze spotkania Grupy Ekspertów do spraw dyskryminacji ze względu na płeć i dyskryminacji rasowej \(2000\)](#)

[Organizacja Narodów Zjednoczonych, Strategia i Plan działania Sekretarza Generalnego w sprawie mowy nienawiści](#)

[Organizacja Narodów Zjednoczonych, Specjalny Sprawozdawca do spraw wolności religii lub przekonań, Sprawozdanie w sprawie zwalczania islamofobii/antymuzułmańskiej nienawiści w celu wyeliminowania dyskryminacji i nietolerancji opartych na religii lub przekonaniach \(2021\), A/HRC/46/30.](#)

[Organizacja Narodów Zjednoczonych, Specjalny Sprawozdawca do spraw promowania oraz ochrony praw człowieka i podstawowych wolności podczas zwalczania terroryzmu, Sprawozdanie w sprawie wpływu na prawa człowieka polityk i praktyk mających na celu zapobieganie i zwalczanie brutalnego ekstremizmu \(2020\), A/HRC/43/46](#)

[Organizacja Narodów Zjednoczonych, Specjalny Sprawozdawca do spraw współczesnych form rasizmu, dyskryminacji rasowej, ksenofobii i związanej z nimi nietolerancji, 2017 Sprawozdanie, A/72/287](#)

[Organizacja Narodów Zjednoczonych, UNESCO, Zalecenie w sprawie etyki przy stosowaniu sztucznej inteligencji \(2021\)](#)

[Organizacja Narodów Zjednoczonych, UNESCO, Deklaracja zasad tolerancji \(1995\)](#)

[Organizacja Narodów Zjednoczonych, Powszechna Deklaracja Praw Człowieka](#)

Orzecznictwo cytowane w częściach II i III

Europejski Trybunał Praw Człowieka

Dahlab p. Szwajcarii (nr 42393/98), decyzja z dnia 15 lutego 2001 r.
Norwood p. Wielkiej Brytanii (nr 23131/03), decyzja z dnia 16 listopada 2004 r.
Leyla Şahin p. Turcji [GC], (nr 44774/98), wyrok z dnia 10 listopada 2005 r.
Köse i Inni p. Turcji (dec.) (nr 26625/02), wyrok z dnia 24 stycznia 2006 r.
Soulas i Inni p. Francji (nr 15948/03), decyzja z dnia 10 lipca 2008 r.
Dogru p. Francji, (nr 27058/05) i Kervanci p. Francji (nr 31645/04), wyroki z dnia 4 grudnia 2008 r.
Féret p. Belgii (nr 15615/07), wyrok z dnia 16 lipca 2009 r.
Le Pen p. Francji (nr 18788/09), decyzja z dnia 7 maja 2010 r.
S.A.S. p. Francji (nr 43835/11), wyrok z dnia 1 lipca 2014 r.
Ebrahimian p. Francji (nr 64846/11), wyrok z dnia 26 listopada 2015 r.
Osmanoğlu i Kocabaş p. Szwajcarii (nr 29086/12), wyrok z dnia 10 stycznia 2017 r.
Belcacemi i Oussar p. Belgii (nr 37798/13), wyrok z dnia 11 lipca 2017 r.
Dakir p. Belgii (nr 4619/12), wyrok z dnia 11 lipca 2017 r.
E.S p. Austrii (nr 38450/12), wyrok z dnia 25 października 2018 r.
Sanchez p. Francji (nr 45581/15), wyrok z dnia 2 września 2021 r.

Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE)

Sprawy C-157/15, Samira Achbita, Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding p. G4S Secure Solutions NV oraz 188/15 Bougnaoui i Association de défense des droits de l'homme (ADDH) p. Micropole Univers, TSUE, 14 marca 2017 r.

Cases C-804/18 oraz C-341/19, IX p. WABE eV oraz MJ p. MH Müller Handels GmbH, TSUE, 15 lipca 2021 r.

Komitet Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych

Yaker p. Francji (nr 2747/2016), 17 lipca 2018 r.
Hebbadj p. Francji (nr 2807/2016), 17 lipca 2018 r.